

Sobre l'ús impersonal del pronom es

per Albert Jané

Una certa tradició en el modern ensenyament del català estableix que cal considerar incorrecta la combinació del pronom *es* impersonal (això és, quan indica que l'acció del verb la realitza una persona indeterminada) i un pronom feble acusatiu. El fet innegable, però, és que en trobem exemples en gairebé tots els escriptors i lingüistes moderns i contemporanis. Vet aquí un petit florilegi dels nombrosos exemples que tenim anotats:

- (1) A un gos no se'l desterra, però se li fa cosa pitjor (Jacint Verdaguer, *En defensa pròpia*).
- (2) M'assegurà que no se'm molestaria més (J. Verdaguer, *o. c.*).
- (3) Als qui han tinguda aquella desgràcia, se'ls lliga o se'ls tanca, però no se'ls castiga (J. Verdaguer, *o. c.*)
- (4) Se m'acusa d'haver desobeït el senyor Bisbe (J. Verdaguer, *o. c.*; en aquesta obra del nostre gran poeta n'hi ha un gran nombre d'exemples més).
- (5) Jo entenc que, a la teva noia, se l'ha de dotar amb cent mil duros (Narcís Oller, *Pilar Prim*).
- (6) Encara que se li ventés una empenta de part darrera, no se'l faria caure (Joaquim Ruyra, *El rem de trenta-quatre*).
- (7) Si no es glorificava el Senyor, tampoc se l'ofenia gran cosa (Prudenci Bertrana, *Josafat*).
- (8) El badoc és mort. Se'l veu estirat com un putxinel·li, cap per amunt, separats els braços com si hagués volgut caure còmicament (Josep Carner, *Les planetes del verdum*).
- (9) Quant a la *h* no etimològica, les grafies *influheix*, *atribuheix*, al costat de *continuem*, *criem*, permeten suposar que se la fa servir exclusivament per separar... (Pompeu Fabra, *La llengua catalana i la seva normalització*).
- (10) Donant al mot *dialecte* una de les accepcions en què llavors solia emprar-se quan se l'oposava al mot llengua, expressava... (P. Fabra, *o. c.*).
- (11)...s'hagi agafat la conjunció catalana *doncs*, que és exclusivament consecutiva, i se l'hagi feta el substitut, no solament del... (P. Fabra, *o. c.*).
- (12) Són així mateix introductors del nom els noms de nombre numerals cardinals quan se'ls empra adjectivament (P. Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956).
- (13) Se us coneix (P. Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956).
- (14) Se'ns coneix (P. Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956).
- (15) Aquests conjunts poden [...], i així o en combinació amb una preposició, és com se'ls troba usats més freqüentment (P. Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956).
- (16) Aquests noms, iguals per llur forma a un adjectiu, el català els ha tret dels adjectius corresponents, si és que no els tenia ja, heretats del llatí; se'ls pot considerar, doncs, com a noms derivats d'un adjectiu (P. Fabra, *Gramàtica catalana*, 1956).
- (17) Treure (el bestiar, un animal) del lloc on se'l té encorralat (P. Fabra, DGLC, s. v. "desencorralar").
- (18) En la seva joventut, Carner fou acusat de difícil; avui ja se l'oposa, com a més clar, a molts d'aquells que li diem mestre (Carles Riba, *Sobre poesia i sobre la meva poesia*).
- (19) Com que ell no intervenia en cap publicació, ni se'l veia a l'obertura de les exposicions... Era tot al contrari: se'l veia visiblement cofoi i... (Domènec Guansé, *Abans d'ara*).
- (20) La mamà li ho agraeix molt; quan l'escolta, se la veu feliç (Maurici Serrahima, *Del passat quan era present*).
- (21) Recorda un d'aquells ninots de roba que, segons com se'ls posa, prenen actituds d'un còmic deliciós (Marià Manent, *A flor d'oblit*).
- (22) ...diu, en el pròleg de *Vida escrita*, referint-se al *Cant espiritual*, que se'l reciti "amb estudi de crític..." (Joan Triadú, *La literatura catalana i el poble*).

- (23) A en Foix se'l té com una anècdota (J. Triadú, *Serra d'Or*, octubre de 1993).
- (24) Com que no estava adscrit a cap unitat i se'l veia sempre acompanyant el general, de tant en tant se l'esmentava com a assistent (Pere Calders, *Primera part d'Andrade Maciel*).
- (25) A un home dels meus anys i de la meva condició no se'l tracta d'aquesta manera (Joan Oliver, trad. de *El criat de dos amos*, de Goldoni).
- (26) Els innocents no callen quan se'ls acusa (J. Oliver, *o. c.*).

N'hi ha que diuen que són els escriptors els qui creen la llengua. No és pas ben bé així, és clar, però és evident que hi contribueixen. Si en els darrers cent anys un bon nombre dels escriptors més prestigiosos —incloent-hi el lingüista a qui hem convingut a atribuir la màxima autoritat— han usat, no certament sovint, però ara i adés, una determinada construcció, no ens hem de veure amb cor de rebutjar-la, induïts, especialment, perquè no reeixim a encaixar-la en uns esquemes prèviament fixats. Ens sembla evident que l'anàlisi de les proposicions en què intervé el pronom *es* amb valor o funció impersonal s'hauria de fer sobre el seu conjunt, és a dir, sense l'exclusió prèvia d'aquelles, com les que hem transcrit, la bondat de les quals hem de convenir que estableix inqüestionablement l'ús que n'han fet —i en fan— els grans escriptors.

Per què alguns tractadistes rebutgen la combinació del pronom *es* impersonal i un pronom acusatiu? Perquè com que ens hem avesat a designar aquestes oracions amb el nom (amb l'etiqueta) de passives reflexes, consideren que el sintagma de què el pronom és representant no és cap complement sinó el subjecte. Admetre que aquest sintagma, en realitat, no és altra cosa que un complement, comportaria atribuir al pronom *es* la funció de subjecte, i això suscita unes reserves difícils d'entendre.

Nosaltres, però, som d'aquells que no vacil·len, malgrat els retrets que això ens ha valgut, a dir que el pronom *es* fa de subjecte (cosa que, encara que indirectament, també va fer Fabra, com veurem). De fet cal convenir que l'anàlisi que fem dels diversos membres d'una proposició no és res essencial, sinó una simple interpretació, que és enraonat de considerar que origini discrepàncies.

Però no és el nostre propòsit de combatre els punts de vista i les interpretacions analítiques dels nostres distingits col·legues que s'han ocupat d'aquesta qüestió, sinó d'oferir la nostra visió d'aquest fenomen, centrada, molt especialment, en la realitat dels fets, en el funcionament i les possibilitats de la llengua, més que no pas en la seva anàlisi teòrica i en la indicació d'aquelles altres construccions de valor impersonal que, en pocs o molts casos, poden ésser considerades legítimament preferibles. Això ha de ser ben clar: una cosa és determinar si tal o tal solució gramatical és plenament admissible i una altra indicar que hi ha una solució alternativa que pot ésser més recomanable. Vegem, doncs, els exemples a prendre en consideració següents:

- (27) Es va ometre aquell detall.
- (28) Es va prescindir d'aquell detall.
- (29) Es van ometre aquells detalls.
- (30) Es va prescindir d'aquells detalls.
- (31) Aquells detalls? Es van ometre.
- (32) Aquells detalls? Se'n va prescindir.
- (33) Això crema: s'ha d'agafar amb un drap.
- (34) Es diu que em volen fer ministre. —De debò, es diu?
- (35) L'olla crema: s'ha d'agafar amb un drap.
- (36) L'olla crema: se l'ha d'agafar amb un drap.

- (37) La llei és la llei i s'ha de respectar.
- (38) La llei és la llei i se l'ha de respectar.
- (39) Les lleis són les lleis i s'han de respectar.
- (40) Les lleis són les lleis i se les ha de respectar.
- (41) Delinqüent perillós: ES BUSCA.
- (42) Delinqüent perillós: SE'L BUSCA.
- (43) Delinqüents perillosos: ES BUSQUEN.
- (44) Delinqüents perillosos: SE'LS BUSCA.
- (45) Es veu molt tronat, aquest abric!
- (46) Es veu molt deixat, aquest noi!
- (47) Se'l veu molt deixat, aquest noi!
- (48) Es considera el poeta més important de la seva generació.
- (49) Se'l considera el poeta més important de la seva generació.
- (50) Es considera, ell mateix, el poeta més important de la seva generació.
- (51) Els companys de la Junta voldrien que dimittís perquè se m'acusa de corrupció.
- (52) Se't va aplaudir amb tota la justícia.
- (53) Se'ns en va assabentar reglamentàriament.
- (54) Se us saluda, president!

Molt sovint, quan es parla d'aquesta mena d'oracions (assagem-ne una designació descriptiva que no sigui cap motiu de desacord inicial: aquelles en què el pronom *es* indica que l'acció del verb la realitza una persona indeterminada), es redueixen a les que duen un verb transitiu, com (27), que permeten d'ésser anomenades passives (pronominals, reflexes o reflexives, tant és), amb un sintagma, *aquell detall*, que passa de complement (directe o acusatiu) a subjecte. Però si el verb demana un complement d'objecte introduït per una preposició, com (28), hem d'assajar una altra explicació, una altra anàlisi, que sovint esdevé una mena de malabarisme desconcertant. El fet és que *d'aquell detall* (28) no es pot analitzar sinó com un complement i, per tant, el subjecte ha d'ésser el pronom *es*. I bé sembla enraonat de demanar que es pugui atribuir a aquest pronom la mateixa funció en dues oracions com (27) i (28), que només difereixen pel fet que en l'una el verb és transitiu i en l'altra el verb és de règim. Recordem, d'altra banda, que l'anàlisi no és res essencial, que no és altra cosa que un assaig d'interpretació, tan coherent com sigui possible, dels fets, i que sovint es resol, simplement, posant noms o etiquetes.

Continuem, doncs, amb els fets, que són el que importa. Comparem, primer, (29) i (30) i, tot seguit, (31) i (32). Que *ometre* sigui transitiu, que va amb un acusatiu, i *prescindir* demani un complement d'objecte preposicional origina, en primer lloc, la concordança del primer amb *aquells detalls* i la invariabilitat de l'altre. En segon lloc, que amb el verb transitiu *ometre*, si convé (a causa d'un esment anterior), aquest grup nominal s'elideix (31) i, en canvi, s'ha de representar ineludiblement pel pronom feble corresponent si el verb és *prescindir* (32). Els fets són aquests, que creiem que no discutirà ningú. Ara, quina és l'explicació teòrica? La més senzilla de totes: en oracions com (29) i (31) el complement directe s'identifica amb el subjecte, si es vol, més simplement, es comporta com a tal, cosa que significa la concordança amb el verb i la seva capacitat per a l'elisió. És a dir, proposem més aviat una explicació dels fets que no pas un etiquetatge que ens compromet i ens obliga a fer, després, filigranes i exercicis de prestidigitació. En tot cas, si algú no s'avé amb la senzillesa de la nostra explicació, que admeti, almenys, que els fets són tal com els hem descrit i que, per exemple, una construcció com **Aquells detalls? Es van prescindir*, tal com diuen alguns, en lloc de (32) perquè tenen (31) per model, és totalment inadmissible.

Examinem, ara, les possibilitats de representar per mitjà del pronom feble corresponent el complement directe (o, si es vol, aquell membre de la proposició que amb un subjecte personal seria anomenat complement directe) de les proposicions de què fem qüestió. Són les següents: quan el complement és neutre (*això, allò*, (33), una subordinada completiva (34)) i el representant pronominal, per tant, seria *ho*, la combinació és impossible, és a dir, la llengua la rebutja d'una manera absoluta; quan el complement és de tercera persona i designa una cosa, la combinació ja no és impossible, però poc usual i impròpia del llenguatge natural i genuí; quan el complement és de tercera persona i de designació personal, la combinació és usual, però alterna amb la identificació del complement amb el subjecte *i*, per tant, amb la seva elisió; i quan el complement és de primera persona o de segona, la combinació dels dos pronoms és obligada, és a dir, no hi pot haver identificació del complement amb el subjecte. Altres col·legues potser s'estimarien més explicar-ho d'una manera diferent, però és absolutament inqüestionable que els fets són aquests. Ara, l'esquema que acabem de formular demana, sens dubte, algunes precisions.

Podem sentir la temptació d'afirmar que ningú no tindria la idea de dir, en lloc de (33) i (34), **S'ho ha d'agafar amb un drap* i **De debò, s'ho diu?* Aquestes frases, és evident, no s'han dit mai. Però això no vol dir que no s'hagin escrit. Hi pot haver hagut algú que, prescindint de la seva elocució espontània, i escrivint amb el cap ple de regles gramaticals, hagi advertit que a (33) i (34) no hi ha cap complement acusatiu i s'hagi decidit a posar-hi el que hi correspon segons les regles que ell coneix. De fet, en un llibre sobre el nacionalisme català aparegut fa poc temps, trobem la frase **De nacionalista, s'ho és o no s'ho és*, en lloc de *se n'és o no se n'és*. La possibilitat de dir, amb el mateix valor, *Jo ho sóc, de nacionalista* i *Jo en sóc, de nacionalista*, devia emmenar l'autor del llibre a una construcció que no usaria ningú en una elocució espontània —i totalment inadmissible.

Una construcció com (36) no és, bé cal convenir-hi, recomanable *i*, de fet, tothom diria (35). Però no és impossible (això és un fet), com les anteriors, i no es pot declarar (això és la nostra opinió, avalada per les citacions que encapçalen aquest treball) incorrecta. Ara, és en la mesura que el complement no designa una cosa material sinó una idea o un concepte susceptible de personificació —per exemple, *la llei*— que es fa més evident la tendència a la combinació dels pronoms. Dit amb els nostres exemples, a vacil·lar entre (37) i (38). La nostra afirmació descansa sobre l'experiència, repetidament assajada: quan hem preguntat a un grup d'alumnes, tots ells ben calçats, com diria el canonge Collell, per quina solució, (37) o (38), es decidirien, la divisió de parers ha estat, si se'ns permet la paradoxa, unànime. Nosaltres ens inclinàrem més aviat per (37), però ens oposàrem a la condemna de (38). Ara, si en lloc de *la llei* parlem de *les lleis*, (37) origina (39), i (38) origina (40). Això és un altre fet inqüestionable: la llengua funciona així, al marge del vidre amb què l'examinem.

Entre (41) i (42) es podria plantejar el mateix dilema que entre (37) i (38), però el fet d'hure'ns-les ara amb un grup nominal que designa una persona i no una cosa, sembla que (42) s'enduria la preferència sobre (41). En tot cas, de nou, res no ens permet de condemnar cap de les dues solucions. I també un altre cop inqüestionablement, amb el plural *delinqüents perillosos* (41) esdevé (43), i (42) esdevé (44). Comparem, encara (45), com a solució gairebé exclusiva tractant-se d'una cosa material, amb la concurrència entre (46) i (47), en què es tracta d'una persona. Dit ben clarament, entre (46) i (47) no sabríem pas indicar una preferència. I quan parlem de preferència, no volem dir quina cal considerar més gramaticalment correcta, sinó quina és més habitual, més genuïna, més espontània, més natural. En canvi, en certes circumstàncies —parlant, per exemple, d'un poeta actual—, evitariem de recórrer a una construcció com (48), no perquè sigui gramaticalment

inacceptable, sinó a causa de la seva innegable i perillosa ambigüitat —recordem que ambigüitat no vol dir incorrecció gramatical—, i optariem per (49) o (50), segons la idea a expressar. Cal suposar que en un cas real, no hipotètic, ens pertocaria de dir (49), però ja sabem que la fatuïtat humana no coneix límits.

Els exemples (51), (52), (53) i (54) il·lustren la combinació del pronom *es* impersonal i un pronom acusatiu de primera i segona persona (singular i plural). Com hem dit, en aquest cas no podem pas prescindir d'aquest pronom complement si volem recórrer a aquest tipus d'oració sense un subjecte determinat. D'altra banda, ¿què podríem dir, en lloc de *Se us saluda, president?* Algú proposaria, potser, *Sou saludat* o *Hom us saluda?* Notem que es tracta de recórrer, per unes raons ben clares de cortesia i de modèstia, a una construcció impersonal, és a dir, de subjecte indeterminat —encara que el subjecte sigui, òbviament, qui diu la frase. Recordem que subjecte indeterminat no vol dir necessàriament inconegut, i que l'ús de frases impersonals, o amb el subjecte indeterminat, obeeix sovint a raons no solament de cortesia o modèstia sinó també de cautela, de diplomàcia, de circumspecció... Així, la frase (5), de la novel·la *Pilar Prim*, és una frase dita per un personatge tortuós i carregat de males intencions, el cunyat Ortal, adreçada a la mare de la noia de qui parla, i que no diu, com hauria hagut de dir, *Jo crec que a la teva noia l'has de dotar...* perquè sap que li demana una cosa injusta, d'acceptació difícil.

Acabarem amb un parell de notes o observacions. És important d'adonar-se que les frases (13) i (14) són, en realitat, ambigües. Dit més exactament, cada un d'aquests dos conjunts de mots, disposats en aquest ordre, constitueix dues frases diferents. Efectivament, tant en *Se us coneix* com en *Se'ns coneix* es pot interpretar que el pronom és un acusatiu o bé un datiu. En el primer cas, *Se us coneix* i *Se'ns coneix* serien les construccions anàlogues, si parlàvem d'ell, a *Se'l coneix*. En el segon cas, és a dir, si interpretàvem que no hi ha un acusatiu sinó un datiu, l'acusatiu (exigit per la condició transitiva de *conèixer*), seria sobreentès, per la seva identificació amb el subjecte, com en (33), (34), (35), etc., i la construcció anàloga amb un antecedent de tercera persona del singular seria *Se li coneix*. Vegeu els exemples següents:

(55) Nosaltres no necessitem referències: ja se'ns coneix.

(56) Ens ha tocat la grossa de Nadal. Se'ns coneix, oi?

En el primer cas (55), el pronom *ens* és, evidentment, un acusatiu, i la frase *ja se'ns coneix* és l'equivalent de *ja som coneguts*. I en el segon (56), el pronom *ens* és un datiu, amb elisió del complement directe o acusatiu, que seria *que ens ha tocat la grossa de Nadal*, i que s'hauria de representar, pronominalment, per *ho*, pronom que, com hem dit, no és susceptible, en cap cas, de combinar-se amb el pronom *es* en funció impersonal. De fet, sembla que la presència, en aquestes construccions, d'un pronom datiu exclou, en tots els casos, si més no amb un pronom de primera o de segona persona, la d'un pronom acusatiu:

(57) A mi, aquest telegrama, no se m'ha enviat.

(58) No se li ha comunicat, la notícia?

Finalment, bé cal que indiquem quina és la reconeixença que, en certa manera, hem dit que va fer Pompeu Fabra de la funció de subjecte del pronom *es*. En el seu Diccionari diu que *hom* (“hom”) és emprat com a subjecte i explica (“es”) el significat de la frase *Es va sentir un soroll estrany* amb una frase de sentit equivalent, *Hom va sentir un soroll estrany*, amb què

podríem concloure que el pronom *es* és tan subjecte com el mot *hom*, que fa la mateixa funció. Però Fabra va encara més enllà. Vet aquí un breu fragment del seu treball “L’obra de depuració del català”, reeditat recentment inclòs en *La llengua catalana i la seva normalització* (MOLC, núm. 28, p.164): “Què! —diu algú— ¿se’ns prohibiria d’usar el reflexiu per a designar el subjecte indeterminat (*es venen llibres*) i se’ns obligaria a substituir-lo sistemàticament pel pronom arcaic *hom* (*hom ven llibres*)?” El reflexiu de la citació és, evidentment, el pronom *es* de què fem qüestió. I el fet que Fabra posés en boca d’un interlocutor imaginari, suposadament no especialment ben informat però coneixedor de la gramàtica, la frase “per a designar el subjecte indeterminat” no ha de voler pas dir que es tractés d’una frase que ell rebutjaria si, pròpiament, fos ell, personalment, a parlar.

Llengua Nacional, II trimestre del 1998, núm. 23